

REPORTAGETS SEX BUDORD

Allt skrivande handlar om två saker: inhämtning och utskrift. Den som i likhet med mig skriver reportage tvingas ut för att hämta in. Ordet reportage kommer från latinet och betyder bära tillbaka. Reportern måste alltså lämna arbetsplatsen, ge sig ut i den djungel som kallas verkligheten och återvända med sitt byte. "The art of hanging out", sa amerikanske reportern Gay Talese när jag bad honom om en definition av reportaget. Konsten att vara där. "Jag försöker gripa tag i verkligheten", säger Svetlana Aleksijevitj, författare till bland annat *Bön för Tjernobyl*. "Jag ställer frågor, jag frågar om hur saker och ting har varit."

När reportaget ska skrivas finns ingen skillnad mot den som skriver romaner eller noveller. Det finns ingen speciell litterär teknik som är förbehållet sistnämnde författare, inga stilgrepp, inget berättarperspektiv. Allt är tillåtet. Man får bara inte hitta på. Man ska få fakta att dansa.

Mina sex budord för reportaget lyder så här:

1. Ta reda på allt.

Som läsare av vid det här laget några tusen elevarbeten har jag lärt mig att när texten känns svajig, till sist tråkig och ointressant beror det inte i första hand på att den är dåligt skriven utan på att undersökningen brister. Researchen bygger det golv på vilket det ska bjudas upp till dans, men om det saknas bärande detaljer blir det inte mycket till dans. Reportern har haft för lite att ta av.

Fördelen med att skriva om brott, som jag gör ibland, är att där oftast finns en förundersökning. Där börjar jag. Ibland är den på femtio sidor, i går beställde jag en förundersökning på tjugosextusen sidor. (Lyckligtvis finns den på diskett.) Jag kommer inte att läsa alla tjugosextusen sidor, men jag vill veta vad som finns på dem. Några kommer jag att läsa noggrant. I materialet finns en redogörelse för de misstänkta brotten, det vill säga en bakgrund; en beskrivning av brottsplatserna, det vill säga miljöer; förhör med misstänkta och vittnen, kanske avlyssnade telefonsamtal, det vill säga dialoger. Jag antecknar namn och personnummer, adresser, penningssummor, företag och institutioner, myndigheter. Jag tittar på foton,

på jakt efter detaljer. Jag letar efter samband, också efter historier. Jag samlar på frågor, saker jag inte begriper. Kanske, om det är krångligt, upprättar jag en tidsaxel. En gång, då gällde det storskaliga cannabisodlingar i Skåne, måste jag till sist rita en stor skiss med namn och personnummer, platser och tidpunkter och så pilar däremellan för att överhuvudtaget förstå vad som hänt.

Härifrån går jakten vidare på andra skriftliga källor. Det är alltid tidningsartiklar, ibland radio- och teveinslag, kan vara tidigare domar, inkomstdeklarationer, årsredovisningar. Jag kollar på hitta.se, hos folkbokföringen, med kronofogden. Kartor ger mig en känsla av platsen. Fram växer en bild av det som hänt, av de inblandade personerna, deras inbördes relationer. Det är vad jag behöver: människor och handling.

Kanske måste jag sträcka mig ännu längre bort. Det gäller alltid för de böcker jag skrivit. Ska jag skriva om flygöversten och spionen Stig Wennerström måste jag veta något det svenska flygvapnets historia, om det Stockholm där han växte upp, om det Sverige han återvände till efter åren utomlands, om Sveriges förhållande till främmande makt, naturligtvis också om andra spioner, om GRU, KGB, CIA. Detta för att kunna röra mig obesvärat i tid och rum, till sist skriva lätt och ledigt.

Jag vill se platsen. När jag nyligen skrev om nedläggningen av Klosterverken i Långshyttan vandrade fotografen Åke Ericson och jag härs och tvärs genom samhället, vid olika tider på dygnet, vi besteg tak, tittade in i second hand-butiken, läste på anslagstavlor, åt två dagar lunch på populäraste matstället – Åke för att få bilder, jag för att få en känsla av samhället. Jag skulle skriva om konstnären Vera Frisén som plötsligt försvann från rampljuset och jag måste bara få se de två platser i Västerbotten hon målat om och om igen, år efter år. Stig Wennerström liv följde jag också på plats på Östermalm, i Djursholm, Ljungbyhed, Moskva, S:t Petersburg och Washington.

2. Tala med alla.

Jag gör upp listor på folk jag borde tala med, graderar och sorterar dem. Vem ska jag tala med först? Vem kommer kanske att säga nej, kanske ringa runt och varna andra? Vem skulle kunna agera dörröppnare? Finns det någon som är viktigare än andra? Jag vill träffa dem ansikte mot ansikte. Nyss fick jag ett sms från en kvinna som

föreslog att vi skulle ta det på telefon i stället; hon tyckte det verkade för bökigt för mig att ta mig hela vägen till henne och hon hade inte hittat någon plats där vi kunde sitta i lugn och ro. Jag svarade: Tro mig, det är värt besväret. I telefon blir det aldrig samma sak. Vi hittar ett ställe.

Ingenting är viktigare för reportern än intervjun. Ingenting kan vara så svårt. Man snokar. Man tränger sig på. Man begär att en främmande människa ska avslöja sig. Och det blir inte lättare med åren. Varje dörr är en ny dörr, varje främling en ny främling. Jag hoppas alltid att de inte ska vara hemma när jag ringer på dörren. Men de öppnar, vi hälsar, jag stiger in. Avståndet mellan oss är oändligt. Mitt första uppdrag är att snabbt försöka minska det. Jag måste få den andre att glömma varför jag är där, sin blygsel, sitt motstånd. Hur? Genom några inledande fraser. Genom att vara påläst. Genom att veta min roll, att det är jag som är eleven.

Första frågan är viktigast.

Ibland har jag bara med mig en enda fråga, kanske: Vad hände? Vem är du? Hur började det? Sedan improviserar jag mig fram. Andra gånger har jag trettio frågor, numrerade. Jag hoppas att den första bryter isen. Ibland blir det tvärstopp, jag får snabbt ändra färdriktning.

Åtta månader tog det innan jag lyckades få Ingvar Hirdwall, skådespelaren, till intervjusoffan. Han hade svarat på mitt första anrop med ett maskinskrivet brev:

Nej, det förhåller helt enkelt så att jag inte vill prata om mig själv och vad jag tycker och hur mitt liv har blivit. Jag är så erbarmligt trött på alla dessa "kändisar" och kollegor som deltar i allt djävla skit som visas...

Och så vidare.

När vi träffades gjorde han omedelbart klart för mig att det var två saker han inte ville tala om: sig själv och teatern.

Jag använder bandspelare en gång vart femte år. Jag antecknar febrilt. Jag ställer raka frågor, ber aldrig om ursäkt för att jag frågar något. Jag är inte rädd för tystnad. Jag är inte rädd för att be någon svara igen, om jag inte fattat eller vill ha svaret exakt. Jag är ofta förvirrad. Det händer att jag berättar något om mig själv. Ibland kommer jag tillbaka, och tillbaka.

3. Bestäm dig.

Stig Dagerman reste till Tyskland efter kriget och kom tillbaka med en berättelse om förlorarna. Joan Didion följde rättegången mot en kvinna som stod åtalad för att ha mördat sin man och hörde en historia om brustna drömmar. Jimmy Breslin skulle skriva om John F Kennedys begravning och skrev om Clifton Pollard som grävde graven. Alla berättade de sin historia. "Det finns tusen historier, men bara en av dem är min", säger Gary Smith som skriver från sportens värld, bortom själva spelet. Reportern är oftast en främling, handskas med andras liv, andras berättelser. Men den text som ska skrivas är hans eller hennes.

Ämnet kan vara industrinedläggning eller sverigedemokraternas framgångar, ett mordfall eller en begravning, Muhammed Ali eller Charlotte Kalla, men vad ska just mitt reportage handla om? Det bör kunna formuleras i en mening, helst innan reportern ger sig av, förhoppningsvis snart. I Hollywood talar de om *the pith*, det vill säga den mening med vilken man säljer in sitt manuskript, det som skiljer mitt manus från andras. Vad gäller saken?

Vi är ute efter en story, efter det som är nytt och annorlunda.

4. Skriv.

Hur gör man? Stephen King fick frågan. Hans svar: One word after the other. Ett ord i taget.

Själv letar jag efter den första meningen, redan under researchen, tidigt. Det sker intuitivt. Första meningen, må det gälla ett reportage eller en bok, bestämmer inriktningen, vad det är för slags text: stil, takt och ton. Första meningen måste fånga läsarens uppmärksamhet. "Jag tillbringade en dag tillsammans med Peter Schok. Jag tyckte inte om honom", börjar Hanna Krall ett av sina reportage. "Det var strax efter klockan fyra natten mellan söndag och måndag som Luc Ladmiral väcktes av ett telefonsamtal från Cottin, apotekaren i Prévessin", inleder Emmanuel Carrère sin bok *Doktor Romand*. "I New York, som i alla större hamnstäder, myllrar det av råttor", börjar Joseph Mitchell. Tre olika sätt att inleda en historia, tre olika slags historier.

Andra skriver synopsis, jag gör det inte. Kanske skriver jag ner några punkter på ett papper, för att ha dem i minnet, några hänvisningar till notisblocket. Jag har skrivit

den första meningen, fortsätter med nästa, sedan nästa. Det går långsamt, men det går.

Tre saker brukar jag tjata om när elever ska skriva reportage:

Scener. I det vanliga svenska tidningsreportaget förekommer en scen, intervjuscenen. Reporter och intervjuoffer möts. De möts på ett kontor, ett café, på krogen. Det enda som händer att intervjuoffret kommer för sent, kaffe dricks, ett skratt eller två. Det behöver inte bli tråkigt. Lite enahanda dock. Ofta blir det redovisning i stället för story, pratminus i stället för iakttagelser, upplevelse, handling. Det finns ju så mycket annat att välja.

Scenen skiljer reportaget från nyhetsartikeln. Där framträder de inblandade personerna, ska bli karaktärer. De diskuterar, grälar, grubblar, kanske äter, dricker, dör. Det är som på teatern, på film. Under hela researchen letar jag efter betydelsebärande scener, de som säger något om en människa, ett händelseförlopp. Häromveckan skulle mina elever porträttera en kommunpolitiker. Så mycket bättre det blev när någon hade följt denne i bokbussen, på personalmötet, under förskolebesöket, när de kunde betrakta sin huvudperson på lite håll, i samspel med andra, i en av sina roller.

Sällan har jag själv bevittnat den scen jag vill berätta om. Med hjälp av de som var med försöker jag pussla ihop den: Vad sa ni? Hur såg rummet ut? Vad hade du på dig?

Detaljer. Scenen byggs med hjälp av detaljer. Detaljen är exakt, konkret. Den hjälper läsaren att se och uppleva, förstå vart vi är på väg. Wojciech Tochmans "Moder Mejra finner sina barn" börjar med teaterlokalen i byns kulturhus, med klädesplaggen som ligger utlagda på golvet: en blåvitrandig trikåskjorta, ett ensamt läderskärp, ett par manchesterbyxor, en gång vita, nu gulnade. Först efterhand förstår vi att plaggen tillhör de döda, mördade. Gay Talese inleder "Frank Sinatra has a cold" med en bardisk, två blondiner på var sin sida om Sinatra, en cigarettändare i guld, sångarens – till vår överraskning – grova och knotiga, giktbrutna fingrar. Jimmy Breslin berättar om när Clifton Pollard fick beskedet att han skulle gräva presidentens grav och Breslin har frågat om tidpunkten (på morgonen), var (hemma), vad han gjorde (åt frukost), vad han åt (bacon och ägg),

vem som lagat frukosten (hans hustru), hur han var klädd (i khakioverall) och så vidare.

Berättarperspektivet. Oftast berättar vi från ett och samma håll hela tiden, på ett visst avstånd, låter handlingen rulla på som om en filmkamera stod någonstans. Vi avbryter antagligen för ett resonemang, ett sammandrag, kanske en återblick, sedan åter till handlingen. Man kan också låta en huvudperson betraktas från fler än ett håll, plötsligt en motståndare eller en underhuggare som gör att bilden kompliceras. Ett händelseförlopp kan skildras växelvis från två olika håll. Nytt ljus kan spridas över en händelse vi trodde vi visste allt om genom att låta en tidigare okänd berätta om den.

5. Stryk.

Allt kan inte sägas. Reportern måste sälla för att texten ska få spänst. Av femton intervjuade personer kommer bara tre till tals, av tolv möjliga scener väljs fyra. Det finns ett före och ett efter som aldrig nämns. Det finns händelser, också viktiga sådana, som till sist måste strykas för att de tar för stor plats. Ju mer som finns under den historia som berättas, desto större spänning. Läsaren fyller i resten själv, blir en medspelare. "Först i begränsningen visar sig mästaren", skrev Goethe.

Bort med onödiga småord: så, men, ju... Förstärkningsord stärker inte saken: helt, mycket, fantastiskt... Adverb är en styggelse. Adjektiv minskar kraften. Stryk.

6. Sätt punkt.

Anders Sundelin

A4 vår 2015